

ALEXANDRU MATEI

PUNCTUL LUI ARHIMEDE ȘI MEDIA STUDIES

Mă întreb ce nu funcționa cum voiam eu când am rărit-o un pic cu literatura și am început să cercetez istoria televiziunii române. Desigur, argumente autoficționale pot fi invocate, printre care niște mutări instituționale, oferte și contraoferte, dar și abonarea la câteva newsletter-uri de anunțuri de conferințe francofone în UK. În mod evident, am început să-mi spun, ceea ce se chema odată „limba și literatura” cutare a devenit „studii cutare”, în care conceptul de cultură include (fără să se reducă la) cultura literară sau artistică. Sau la cea teoretică. Aparent, nimic nu era în neregulă cu teoria, teoria literară sau „continentală” care, deși opera cu concepte molare, cu ideologii rebele, nu mi se părea deloc plictisitoare. Nu mi se pare nici acum, dar între timp mintea mea s-a lăsat absorbită, parțial, de un discurs nou. Din păcate, mai puțin „auctorial”, din fericire, însă, unul care aduce mai multe observații decât era în stare teoria să facă, din ceea ce citeam eu. Parcursesem la un moment dat cartea lui Rareș Moldovan, *Symptomatologies*, o abordare sceptică a teoriei dinlăuntrul teoriei înseși și mi se păruse că nu mai poți face teorie altfel decât ca discurs tip *metadata*. Da, iată un prim termen nou pentru mine.

Metadata nu mai este, astăzi, un secret sau o dovadă a existenței subversiunii. „De pildă, se scrie pe *wikipedia*, o imagine digitală poate include metadata care descrie dimensiunea, rezoluția imaginii, data la care imaginea a fost creată.” Teoria s-a vrut multă vreme o „metadata” a realului, de aceea a încercat mereu să-și asume punctul lui Arhimede, de unde totul se vede în același mod în același timp „tel quel” și – deci – obiectiv. Nu insist, se știe, tot ceea ce se numește „poststructuralism” sau ceea ce se referă la discursul teoretic al științelor umane de după 1950 poate fi considerat o critică a teoriei, în sensul în care teoria avea nevoie de o teorie care s-o explice și, desigur, să o dezvrăjească. De-a lungul anilor 1990, apoi 2000, pe vremea când internetul apărea, iar formarea și informarea se realizau integrat și *top-down* cum se spune, la școală, domeniul literelor mi se părea aparte, un domeniu propriu-zis de cercetare și nu doar un obiect sau, mai degrabă, un material. Își conținea, altfel spus, teoria, pe care nu trebuia decât să vii o explicitezi. Probabil că aprofundarea scrierilor lui Barthes a însemnat ceva mai mult pentru mine, mai mult decât lectura „postmodernilor” sau a altor post-metafizicieni rebeli, iar colocviul de „antropologie sonoră” din 2012, de lângă Toulouse, la care am participat din curiozitate, a reușit să mă facă să înțeleg cum arată o secțiune transversală prin ceea ce *spun* „științele umane”. Ce spun ele? Că un discurs lipsit de *metadata* nu poate fi dotat cu valoare euristică, nici cu valoare epistemică, atâta vreme cât apare ca un discurs fără cap. Și, mai mult, că orice fenomen devine materie de studiu odată ce apare o *metadata* aptă să îl focalizeze. Rolul teoriei este să inventeze metadiscurs, dar nu poate face asta decât în măsura în care găsește, sub suprafața tuturor „fințăriiilor”, o conștiință virtuală. Pentru asta, ea trebuie să fi analitică și mult mai puțin critică, din

punct de vedere ideologic, decât a fost post-metafizica pe continent în ultimul secol.

Țineți minte basmul lui Eminescu, *Făt-Frumos din lacrimă*, în care țărâșii din jurul bordeiului acoperit cu bălegar al babei aveau câte un cap în vârful, în afară de al șaptelea, care zicea: „Cap! Cap! Cap! Cap!” Fiecare enunț teoretic e de-acum un țărâș care-și cere conștiința de sine, căruia i se cere să spună cine (crede că) este, pentru a fi crezut. Descartes avea dreptate, numai spunând *eu* poți demonstra ceva. Dar mulți țărâși trebuie făcuți vizibili, pentru că numai astfel strigătul le poate fi auzit. Apropo: teoria nu poate supraviețui fără o teorie a receptării. Lumea se construiește și se interpretează în măsură în care semnăm foi de primire...

Contactul cu arhiva, la un moment dat, a fost esențial pentru raportul meu la teorie, după 2010, din mai multe puncte de vedere. E limpede, acum, că teoriile receptării pe care le învățăm la școală, de la cele șase funcții ale limbajului ale lui Jakobson, la teoria receptării a lui H. R. Jauss, din anii 1960, nu privesc literatura în mod exclusiv și, dacă ne uităm mai bine în jur, ele nu privesc în primul rând literatura. Perenitatea învățării literaturii în școală (în facultățile de litere) generează segregări de tipul celei dintre Jauss și Stuart Hall. Ultimul, unul dintre marii reprezentanți ai școlii de la Birmingham de studii culturale, scrie în anii 70 eseul *Encoding/Decoding*, în care nu doar că accentul nu mai cade pe emițătorul de mesaje, ci pe receptor, dar receptorul nu mai este asimilat, în fine, cititorului de literatură înaltă sau admiratorului de artă. Desigur, teoriile receptării apar tocmai pentru a pune în evidență receptorul, dar atâta vreme cât ele se formulează sub transcendența valorii estetice, în cadrul unui umanism trecut prin trei secole de proiecte culturale universaliste, conceptul lor de receptor rămâne indexat unui statut ideal. Stuart Hall nu este, de altfel, un teoretician *nou*, iar teoria lui, al cărei argument principal este etnologic – oamenii înțeleg lucruri diferite atunci când primesc același obiect spre consum – nu este nouă și nici măcar nu mai poate fi considerată ca având o valoare epistemică la fel de mare ca pe vremea când a fost emisă (pentru că formularea apare încărcată de ideologie). Deși teoriile receptării aderă în mare parte la o gândire de stînga, cartografierea audienței nu a dovedit că aceasta ar avea o prea mare dorință de emancipare și nici că această emancipare este posibilă în mod programatic. Teoriile receptării au însă meritul de a pătrunde în inima problemelor pe care le discută astăzi studiile media, mai mult decât cele literare, și dintre care încerc să schițez acum câteva.

Se vorbește despre așa-numita *convergence thinking*, o sintagmă care derivă din *convergence media*.¹ Una dintre sursele polemicii cu

1 Multe dintre aceste concepte apar în lucrarea editată de Marijke de Valck și Jan Teurlings, *After the Break. Television Theory Today*, Amsterdam University Press, 2013.

studiile literare este aceasta: trebuie literatura concepută *convergent* sau trebuie ținută doar, așa cum crede de pildă Nicolae Manolescu, în umbra istoriei literaturii? Pentru a demonstra importanța convergenței pentru înțelegerea felului în care literatura este citită, o să aduc în discuție încă un concept, ultimul. TPE. TPE este *The third person effect* și a fost definit de Philips Davison în 1983 în legătură cu receptarea programelor de televiziune. TPE este o inducție, nu o deducție, așa cum sunt mai toate enunțurile din teoriile receptării. În urma unor interviuri cu mai mulți telespectatori, cercetătorul constată: „cunoașterea conștientă de sine îi poate duce pe oameni să creadă că sînt imuni la efectele mesajelor receptate, în vreme ce ceilalți sînt vulnerabili”. Orice intelectual suferă de TPE, adesea cu atît mai mult cu cît este mai angajat. A evita TPE înseamnă să recunoști, chiar fără să poți fi în stare să înțelegi modul de funcționare a efectului mesajelor, că acestea au efecte pe care nu le poți evita și pe care nu le poți anticipa. TPE are de-a face cu „catharsis”-ul, dar este vorba despre un efect diferențial, care presupune înainte de toate faptul că efectele oricărui consum cultural au legătură cu mintea noastră socială. Se poate discuta dacă literatura trebuie și poate fi judecată „din punct de vedere estetic”, în măsura în care existența unui sau unor canoane estetice nu poate fi pusă în discuție (canonul, da). Dar receptarea literaturii este strîns legată de metadata pe care o încorporează fiecare „operă” în fiecare caz aparte. Această metadata include atît elementele care țin de o abodare sociologic-bourdieusiană, cît și de una tehnic-„funcționalistă”, în care lectura unei e-book nu e totuna cu lectura pe print, de pildă, sau în care lectura la vîrsta de 16 ani a unui opuscul de Nietzsche nu e totuna cu lectura aceluiași volum douăzeci de ani mai tîrziu etc. Lecturile noastre sînt însă în foarte multe cazuri diferențiale, realizate astfel spus în perspectiva unei persoane a III-a care știe mai mult sau care știe mai puțin despre noi, cu care ne comparăm,

dacă nu direct, cel puțin prin intermediul posturii sau poziției. TPE are de asemenea de-a face cu o *teorie a afectelor*, în măsura în care ceea ce mă afectează la o lectură literară face sens împreună și în raport cu un soi de „afectabilitate” a mea care este și culturală și moștenită. A ignora afectul în receptare simplifică și strică în același timp intenția de a înțelege cum funcționează receptarea, printre altele în interacțiunile care au loc între ceea ce apare ca formă și ceea ce apare drept conținut. Constatarea că, în timp ce un consumator de televiziune crede că media ar trebui să se concentreze asupra imaginilor pozitive, arătîndu-se îngrijorat de consumul de *junk media* mai ales din partea celorlalți, care nu vor fi în stare să discearnă manipularea de „adevăr”, același consumator se delectează din cînd în cînd cu programe care mizează pe suscitarea afectelor negative, îi face pe programatori să ofere programe nu în funcție de ceea ce declară consumatorul că *ar fi bine să se întîmple*, ci de raportul dintre ceea ce declară și ceea ce face. Modelul funcțional al comunicării în masă, iar literatura este, încă, un discurs de masă, sau de nișă extinsă dacă vreți, este același cu paradoxul reclamelor la țigări, care afișează simultan, în raport cu fumatul, un avertisment și un îndemn. Avertismentul este generic, îndemnul se referă la o anumită marcă. Tot așa, în general e bine să nu citim literatură de consum, dar de fapt există titluri pe care le sorbim.

Pe vremuri, cititorul de literatură citea și în opoziție cu discursul oficial, cu forma și cu ceea ce transporta ea. Acum, același cititor citește în opoziție tot cu discursul *mainstream*, care nu mai poate fi acuzat de cenzură, ci de vacuitate. E greu de presupus ce ne-ar plăcea și ce ne-ar dispăcea în lipsa minții sociale pe care prea puțin o gîndește teoria literară. Dar pe care, abia acum, cînd tabuul transcendenței estetice cade, o putem gîndi ceva mai irenic, fără patimă. Sau, poate, cu o altfel de patimă, știut fiind că pînă și gîndirea trebuie să vină dintr-un chef de a gîndi, ca orice fapt de viață.

